

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КАФЕДРА
ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА**

Ю. О. КАРПЕНКО

**ТОПОНІМІКА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ
(На матеріалі повісті О. Ю Кобилянської «В неділю рано зілля
копала...»)**

У всій досить великій розмірами повісті О.Ю. Кобилянської «В неділю рано зілля копала...» зустрічається лише декілька топонімів заднього плану¹, тобто назв об'єктів, що не стосуються місця самої дії твору. Наприклад: «Ти, Раду, був один син у свого батька, старшини в **Семиграді**» (стор. 379)², «Будучи ще в **Єгипті**» (стор. 387), «Здається, в **Угорщину**» (стор. 393), «Вона знає, куди коли цигани мандрують з **Угорщини** або **Молдави**» (стор. 396), «Бувало, як загуляю перед панами на **Мадьярщині...**» (стор. 492).

Топонімів же переднього плану, які називають географічні об'єкти тієї місцевості, де безпосередньо розгортається дія твору, у повісті ще менше — фактично лише чотири.

Села, в якому мешкала Іваниха Дубиха з своєю донькою Тетяною і яке найчастіше згадується в повісті, письменниця умисне не називає: «Се було давно. Через те не знає навіть ніхто назвати місцевість, де склалася подія, про яку розказується. Хіба те одно, що в горах. Мов у кітлі між горами, що здіймалися поважно вгору, ховалося доволі велике село» (стор. 375). Даний прийом відповідає загальному колориту легендарності, поетичності, який властивий повісті. Якби це село мало певне конкретне ім'я, називалося б якоюсь Іва-

¹Щодо розмежування топонімів переднього та заднього планів див.: Ю.О. Карпенко, Функції топонімічних назв у творах О.Ю. Кобилянської (До питання про топонімічну стилістику), зб. «Творчість Ольги Кобилянської», Чернівці, 1963, стор. 59-60.

²У дужках тут і далі вказуються сторінки видання: Ольга Кобилянська. Твори, т. 2, К., 1956. Текстологічні вади цього видання, унеможлижуючи користування ним при фонетичних та граматичних студіях, топономастичному вивченню вміщених тут текстів не перешкоджають.

нівкою чи Петрівкою, поетичне піднесення твору від того дещо постраждало б.

Також без назв спочатку згадуються в повісті і сусідні села. Залишивши свою доньку Мавру «в селі під горою Чабаницею», тобто в тому не названому по імені селі, де жила Дубиха, старий Андронаті відніс свого білого онука «в третє село від Чабаниці, що лежало вже недалеко одної гори, яка зносилася саме на угорській границі» (стор. 387).

Однак перед тим, коли внук Андронаті Гриць уже дорослим юнаком зустрівся з Тетяною і в повісті за вимогами сюжету почало часто згадуватися то одне, то друге село, письменниця змушена була ввести спеціальне ім'я для Грицьового «третього села», бо в розрізненні двох сіл без їх власних назв зустрілася із значними стилістичними труднощами. Назву для села О.Ю. Кобилянська взяла умовну, придумала її сама, щоб не прив'язувати свою легенду до якоїсь конкретної місцевості. Ознаку для назви обрано саме ту, з якою село це уперше згадане в повісті, тобто що воно — третє село від Чабаниці: «було видно всі окружаючі Чабаницю верхи і ліси, а між ними й одне село, назване «Третівка», що лежало чи не на угорській вже границі, і було справді, як сусідили села около себе, з ряду третє» (стор. 402).

Таким чином у повісті з'явилося своєрідне нерівноправне топонімічне протиставлення загальної і власної назви: село (місце проживання Тетяни) — Третівка (місце проживання Гриця). Перше з цих поселень і далі в тексті повісті називається просто селом, а друге — за власним іменем: «Молодий Гриць, годованець багача Михайла Дончука в Третівці, недалеко угорської границі» (стор. 406), «Гриць із села Третівки» (стор. 421), «Настка з Третівки» (стор. 502).

Зустрічається й описова територіальна характеристика Гриця за місцем розташування його села біля угорської границі: «а я, ти багатирський сину з угорської границі, — я туркиня» (стор. 424), «Я зачув, Туркине, що ти любиш Гриця, найкращого хлопця з угорської границі» (стор. 502). Ця характеристика, крім територіального, має ще й другий, прихований зміст — натякає на відоме з тексту угорське походження Гриця.

Топонімічне протиставлення село — Третівка можливе як протиставлення назв центрального та периферійного об'єктів. Не випадково й назву Третівці дано відносно основного села. Подібні протиставлення наявні і в усному вжитку топонімів. Так, мешканці сіл, що оточують якийсь місто, як правило називають його просто містом, не вживаючи його власної назви. Так само просто селом іменують кожне село у прилеглих до нього хуторах. Подібні протиставлення назв однакових об'єктів трапляються, коли йдеться про свій і чужий об'єкти. Наприклад, мешканці села нерідко називають своє поселення просто

селом на відміну від сусідніх сіл, які іменуються обов'язково по імені.

На інший спосіб реалізовано в повісті «В неділю рано зілля копала...» топонімічний мінімум для найменування гір.

Власне ім'я в повісті має лише одна гора, яка тут найчастіше згадується і яка є чи не головним місцем дії твору, — гора **Чабаниця**: «В ногах одної гори, названої «**Чабаниця**», до котрої і тулилося наше село, бігла гучна ріка» (стор. 375) і т. д. Всього в творі ім'я **Чабаниця** вживається більше 50 разів.

Згадуються в тексті й інші гори, але завжди — без імені. Наприклад: «На **он тій горі** пнулися смереки густими рядами завзято здолини вгору. З **тієї** знов збігали, розіпнувши рамена, з розмахом вниз» (стор. 375), «яр, що ділив, впрочім, Чабаницю від **дальшої сусідньої скалистої юри, зверненої до Чабаниці стрімкою залісненою стіною**» (стор. 387), «**З противної гори**, відділеної від нього лиш невеликою долиною» (стор. 388), «Але, може, он там з-за **тої гори, куди ховається ріка, потужнівши..**, то, може, і сплавами він колись над'їде» (стор. 405).

У цьому випадкові немає топонімічного протиставлення **Чабаниця** — **гори**. Просто дія твору відбувається у гірській місцевості, де є багато гір, однак, оскільки дія сконцентрована переважно на одній горі, то лише ця гора й названа по імені. Інші гори згадуються лише як атрибути пейзажу, а для того, щоб один-два рази вказати на якусь гору, зовсім не потрібно називати її ім'я.

При наявності тільки одного власного імені топонімічним могло б стати лише протиставлення **Чабаниця** — **гора** (в однині), якби в тексті часто згадувалася не одна, а дві якихось гори. При цьому, як і в протиставленні **село** — **Третівка**, більше шансів бути безіменним членом опозиції мала б та гора, яка частіше згадується у тексті.

Окрім імен **Третівка** та **Чабаниця** з топонімів переднього плану в повісті згадується ще лише два — **Біла стежка** і **Білий камінь**, причому обидва відповідні об'єкти знаходяться на Чабаниці: «Ішов під гору вузькою стежкою, що розпочиналася недалеко млина Іванихи Дубихи і обвивала по правій стороні Чабаницю, ховалася чимдалі в ліс... «**Біла**» та **стежка, як її звали люди в селі**, то пнула вгору, то спускалася знов нижче, відповідно до формації гори Чабаниці...» (стор. 386—387), «На ній, особливо з тієї сторони, по котрій тяглася біла стежка, де зеленіли полонини багачки, саме недалеко її шпиля, висадила Чабаниця з себе біляву скалу, яку **прозвали люди впрост «Білим каменем»**» (стор. 402).

Ці два мікротопоніми О.Ю. Кобилянська вводить у художній текст не з потреб відрізнення їх від інших однотипних об'єктів: у жодному

місці твору немає небезпеки поплутати **Білу стежку** з іншими стежками чи **Білий камінь** з іншими каменями. Це робиться заради описової цінності даних назв: вони дають змогу уявити вигляд відповідних об'єктів.

Саме тому обидва імені, хоч вони є типовими власними назвами, тобто іменами одиничних, певних об'єктів, у тексті (тут видання йде, імовірно, за рукописом письменниці) частіше пишуться з малої, ніж з великої літери: «саме ось над **білою стежкою** видніє той **білий камінь-велет**» (стор. 437), «Перед ними ще біліє **«біла стежка»**» (стор. 437), «Вузька **біла стежка**» (стор. 489), «дістатися під **«білий камінь»**» (стор. 421) і т. д.

Таким чином, у сполученнях **Біла стежка** і **Білий камінь** означення розуміється не як елемент власної назви, а як свосерідний постійний епітет, причому настільки зрослий з означуванним, що все сполучення часто, хоч і непослідовно береться в лапки.

З розкиданих у різних місцях повісті описів гори Чабаниці можна було б скласти докладний топографічний опис цієї гори, з виділенням багатьох об'єктів — яру, кількох потоків, лісів, полонин та ін. Однак письменниця використала назви лише двох із цих об'єктів, а саме ті назви, що довели свою описову цінність.

Обмеживши в повісті «В неділю рано зілля копала...» кількість топонімів переднього плану до мінімуму в чотири одиниці, письменниця не збіднила свого твору, а навпаки, зробила його кращим, надала йому тієї форми, яка добре відповідає змістові. При такому обмеженні введені у текст топоніми несуть на собі значне змістове і виразове навантаження.

Підсумуємо сказане. У художньому тексті власні географічні назви виконують дві функції — стилістичну, або виразову, і номінативну, або називну, власне топонімічну функцію. Якщо перша з них властива, за деякими спеціальними винятками, лише художнім текстам, то друга не відрізняється від функціонування топонімів у мові взагалі. Однак вивчення і цієї другої, номінативної функції топонімів у художніх текстах видається дуже важливим.

Хоч у загальній мові для кожної заселеної території існують, як правило, власні назви для всіх наявних тут географічних об'єктів, у художній твір вони потрапляють далеко не всі. Два види обмеження різко зменшують кількість топонімів у художньому тексті порівняно з фактичним станом (на описаній у цьому тексті території):

1) Письменник зовсім не зобов'язаний у своїх пейзажах описувати всі географічні об'єкти тієї місцевості, де відбувається дія твору. Він обирає для опису лише частину цих об'єктів, іноді — дуже мізерну частину. Тому-то кількість самих географічних об'єктів у творі значно

менша, ніж в дійсності.

2) Письменник найчастіше описує географічні об'єкти так, як їх бачить око — а око не бачить назв цих об'єктів. Лише у випадках, коли якісь об'єкти згадуються часто, потрібно ввести їх назви (дійсні або умовні), щоб уникнути непорозумінь.

Тому-то і з тієї невеликої кількості географічних об'єктів, що фіксуються в творі, лише невеликий процент має й свої власні назви.

Однак та невелика кількість топонімічних назв, що все ж потрапляє до твору, функціонує саме як топонімічні назви, утворюючи свою певну топонімічну систему. Тому топоніміка художнього тексту може розглядатись як модель загальномовної топонімічної системи. Вивчення цієї моделі сприяє виявленню деяких властивостей усєї системи.